

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**DİN SOSYOLOJİSİNDE EPİSTEMOLOJİK VE METODOLOJİK DEĞİŞİMLER: NİTEL ANALİZ
YAZILIMLARININ KATKI İMKÂNI
EPISTEMOLOGICAL AND METODOLOGICAL CHANGES IN SOCIOLOGY OF RELIGION:
OPPORTUNITY OF QUALITATIVE ANALYSIS HARDWARES' CONTRIBUTION**

İsmail GÜLLÜ*

Öz

Bu araştırmada, sosyal bilimler metodolojisindeki paradigmatik dönüşümün din sosyolojisi çalışmalarına yansımaları konu edilmektedir. Genel anlamda sosyal bilimlerdeki pozitivist paradigmadan uzaklaşma ile birlikte nitel çalışmaların sayısı da artma eğilimi göstermektedir. Nitel veri analizinin gelişimi perspektifinden hareketle nitel veri analizinde kullanılan NVivo programının din sosyolojisi araştırmalarında kullanım imkânları ve problemleri örnek araştırmalardan hareketle tartışılmaktadır. Araştırma sonucunda NVivo programı ile din sosyolojisi alanında yapılan araştırmalar için oldukça önemli katkılar ve kolaylıklar sağlandığı, diğer taraftan da metodolojik anlamda yanlış sonuçlar doğurabilecek, dikkat edilmesi gereken önemli noktalar olduğu ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler ile birlikte NVivo Program ile video, ses, fotoğraf, harita, web sayfası, metin analizi yapma imkânı bulunmakta ve bu imkânlar din sosyolojisi araştırmaları için yeni bir ufuk sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Metodoloji, Nitel Veri Analizi, NVivo, CAQDAS.

Abstract

In this paper, paradigmatic return in social science methodology's reflections on sociology of religion practises of is mentioned. In general understanding, within secession of positivist paradigm in social sciences, number of qualitative researches also increases. Based on the development of qualitative data analysis perspective, possibility and problems of Nvivo program's use in sociology of religion researches, that has already been used in qualitative researches, is discussed with reference to sample researches. In the result of the researches it is seen that, NVivo program provides significant contributions and conveniences in researches carried out in sociology of religion, on the other hand; there are important points to pay attention, which can result in wrong ways in terms of methodological understanding. Along with technological developments, there is opportunity to make analysis of video, audio, photograph, map, web page, text via NVivo Program and these opportunities have the potential to offer o a new point of view for sociology of religion researches.

Keywords: Sociology of Religion, Methodology, Qualitative Data Analysis, NVivo, CAQDAS.

1. Giriş

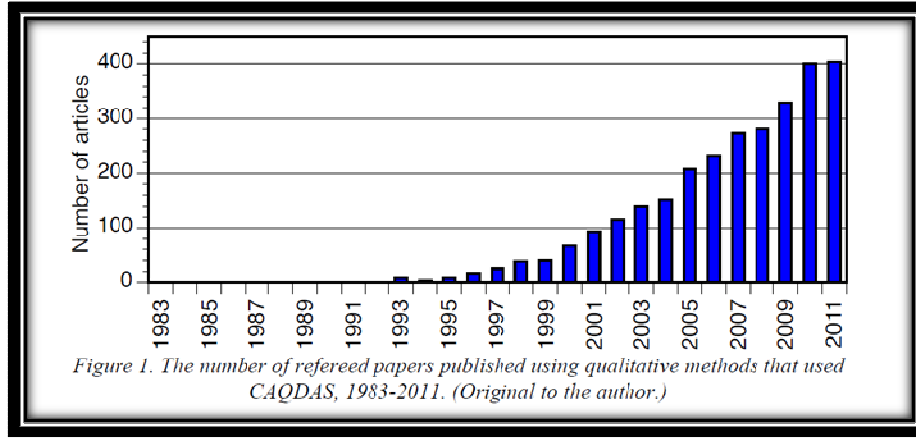
En kısa tanımıyla araştırma, belirli bir sorunun veya soruların sistematik ve mantıklı bir biçimde cevaplandırılmasına yönelik bir girişimdir. Araştırmacı bilinmeyen ortaya çıkarma, tanımlama ve birtakım sonuçlara ulaşma çabası içerisinde. Bunun için araştırmaya yön veren soru veya soruları cevaplayabilecek bilgileri toplar, bu bilgileri yorumlar ve sonuçlara ulaşır (Yıldırım, 1999). Bu bağlamda sosyal bilimlerde nicel (quantitative) ve nitel (qualitative) olmak üzere iki tür araştırma deseni bulunmaktadır. Nicel analiz nitel analizden gerek amacı gerekse de takip ettiği aşamalar bakımından farklılaşmaktadır. Nitel analiz sosyal gerçekliğin tümevarımcı (indüktif) bir yaklaşımla kavranmasına imkân veren bir araç olarak da yorumlamak mümkündür. Kuş, nitel araştırmaların bu şekilde adlandırılmasına 'gelişmeci tavrın önünü keseceği' düşüncesi ile karşı çıkmaktadır (Kuş, 2006: 12).

Modern toplumda bilim uzunca bir süre pozitivist paradigmanın dominant etkisi altında varlığını sürdürmüştür, hala da bu paradigma belirli ölçüde gücünü korumakla birlikte eleştirel ve alternatif yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönüşüm süreci de söz konusudur. Pozitivist bilim anlayışı "metodolojik birlik" (the methodological unity) anlayışını esas alır (Mokrzycki, 1983). Pozitivistik epistemolojinin sosyal bilimler metodolojisine söz konusu etkisi, nicel araştırma tekniklerinin yoğun kullanımında karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimler alanında pozitivistik paradigma karşıtı *Post-pozitivizm*, *Eleştirel Teori* ve *İnşacılık* gibi yaklaşımlar bulunmaktadır. Anlamacı epistemolojik yaklaşımların sosyal bilimler metodolojisine etkisini nitel araştırmalarda görmek mümkündür. Nitel kelimesi; nicelik, kapsam, yoğunluk ya da frekans terimleriyle kesin olarak sınıp ölçülemeyen süreçlere ya da anlamlara vurguda bulunur. Nitel araştırmacılar, gerçekliğin inşa edilen doğasını "anlama", araştırmacı ve incelenen şey arasındaki ilişkinin bildirimini ve araştırmayı şekillendiren durumsal baskıları vurgular. Nitel araştırmacılar, sosyal deneyimin

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

nasıl yaratıldığını ve anlamlandırıldığını vurgulayan soruların yanıtlarını ararken; nicel araştırmacılar tersine, sürecin değil, değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin analizini ve ölçümünü vurgularlar (Kuş, 2007: 23). Nitel araştırma, nicel araştırma paradigmasının sahip olduğu ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik varsayımların eleştirisi üzerine inşa edilmiştir (Özdemir, 2010: 326). Nitel veri analizi konusunda literatürde ontolojik, epistemolojik ve metodolojik açılardan farklı yaklaşımlar söz konusudur.

Dini hayatın çok boyutlu ve niceliksel olarak ölçülemeyen inanç, duygu, etkileşim gibi boyutlarının *bütüncül ve içeriden bir bakışla* anlaşılması için nitel analizler bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dini semboller, mekanlar, nesnelere, anlatılar ve metaforların da din sosyolojisi bağlamında boyutsal (longitudinal) analizinde nitel yaklaşımlar önem kazanmaktadır (Leech ve Onwuegbuzie, 2007: 560). Ayrıca diğer çalışmalar ile birlikte din sosyolojisi araştırmalarında sıklıkla kullanılan tekniklerden biri olan ve dilin sosyal hayatın önemli bir ürünü olmasına dayalı olarak yapılan içerik analizi (content analysis) ve söylem çözümlemesi (discourse analysis) çalışmalarında da gelişmiş özelliklere sahip NVivo¹ programı oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır (Van Dijk, 1997, 1998, 2008; Basit, 2003). Bu tür programlar yaygın kanunun aksine sadece araştırma verilerinin organize edildiği bir araç değildir. Nitel veri analizi, araştırmacının verileri düzenlediği, analiz birimlerine ayırdığı, sentezlediği, biçimleri (pattern) ortaya çıkardığı, önemli değişkenleri keşfettiği ve hangi bilgileri rapora yansıtacağına karar verdiği bir süreçtir (Özdemir, 2010: 328). Nitel araştırmalar ağırlıklı olarak süreç odaklı sorular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede çalışmada, sosyal bilim metodolojisindeki paradigmatik dönüşüm bağlamında din sosyolojisi alanındaki değişim süreçleri ve bu süreçlere nitel analiz yazılımlarının katkı imkânına odaklanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, din sosyolojisi alanındaki nitel araştırmaların NVivo bilgisayar programı kullanılarak nasıl yapılacağına betimlenmesi, programın sınırlılıkları ve imkânlarının ele alınması ile bu alandaki literatüre bir katkı sağlamaktır. Bu betimlemeyi yaparken nitel araştırmalarda kullanılacak örnek birkaç teknik ve boyut üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda çalışmada, nitel veri analizlerinin bilgisayar programı ile nasıl kurgulandığı, düzenlendiği, kategorileştirilerek işlemselleştirildiği ve raporlaştırıldığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Teorik düzeyde metodolojik tartışmalar bağlamında nitel veri analizinin din sosyolojisi alanına muhtemel katkıları ve bilgisayar destekli nitel analiz programlarının (CAQDAS)² katkısı tartışılmaktadır. Söz konusu programların sayısı onlar ile ifade edilmekte ve her bir bilim veya araştırmacı tematik veya metodik olarak söz konusu programlar arasından programın özelliklerini de dikkate alarak bir tercih yapmaktadır. Nitel veri analizi konusunda ortaya çıkan bu hızlı gelişmelere rağmen bu alanda henüz ortak bir dilin geliştiğini söylemek zor görünmektedir. Örneğin, Miles ve Huberman (1984) nitel veri analizi sürecini, birbirini takip eden üç aşamalı bir sınıflandırma içerisinde incelemektedir. Bu aşamalardan ilkini gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi çeşitli tekniklerle toplanan “verilerin azaltılması” (data reduction) aşaması oluşturmaktadır. Bu aşamada araştırmacı görüşmecilerin ifadelerini *doğrudan alıntı* yaparak betimsel bir yaklaşımla sunabilir. Ya da sistematik analiz yaparak kendi yorumlarını da kattığı karma (*mixed*) bir form ile sunabilir. Veri analizinin ikinci basamağını ise “verilerin görsel hale getirilmesi” süreci oluşturmaktadır. Bu aşamada, veri azaltılması sürecinde ayıklanan, özetlenen ve dönüştürülen verilerin belirli sonuçlar çıkartmaya dönük bir biçimde örülmesi amaçlanmaktadır. Böylece henüz belirli bir anlam taşımayan veri seti, verilerin örülmesiyle birlikte daha bir görsel hale gelmekte ve daha anlaşılır bir biçime sokulmaktadır. Verilerin görselleştirilmesinde nicel araştırma deseninde ağırlıklı kullanılan *matrisler, tablolar* da yer alabilmektedir. Veri analiz sürecinin son basamağını ise “sonuca ulaşma ve teyit etme” oluşturmaktadır. Bir bakıma nitel araştırmacı araştırma sürecinin başından itibaren sürecin her aşamasında toplamış olduğu verilerin ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktadır (Özdemir, 2010: 329). Nitel analiz sürecine farklı bir yaklaşım da Dey’in sınıflandırma (classification), ilintilendirme (linking) ve bağlantılar kurma (connecting) şeklinde üç basamaklı yaklaşımıdır (Kuş, 2006: 21). Nitel veri analizindeki bilgisayar destekli nitel analiz programları ile yapılan sınıflandırma ve bu sınıflandırmaların tematik bağlamsallaştırma işlevi araştırmacılara esneklik imkânı vermektedir. Bunlara ilave olarak, genelde sosyal bilimlerde özelde ise sosyoloji ve din sosyolojisi alanında son yıllarda nitel teknikler kullanılarak yapılan araştırma sayıları artış göstermekte hatta bazı bölümlerde “nitel veri analizi” gibi adlar ile dersler verilmektedir.

2. Nitel Araştırmalarda Metodolojik Tartışmalar

Bilgisayar destekli nitel teknikler kullanılarak yapılan araştırmalarda elde edilen verilerin nasıl toplanacağı, sistematize edileceği ve sunulacağına dair tartışmalar devam etmekte, bu konuda çok hacimli olmasa da belirli bir literatür bulunmaktadır. Gerek tüm dünyada gerekse Türkiye’de nitel teknikler kullanılarak yapılan çalışmalarda *nitel* vurgusu ile sınırlı kalan, ancak teknik analizlerin belirtilmediği, yüzeysel görüşmelerin raporlanması şeklinde ‘gazeteci röportajlarının ötesine geçmeyen’ birçok çalışma ile karşılaşmaktadır (Kuş, 2006: 2). Sayısal verilere dayalı nicel araştırma deseninden farklı bir epistemolojik ve metodolojik noktadan hareket eden nitel araştırmaların sayısal verilere dayanmıyor olması bilimsellikten uzak olduğu anlamına gelmemekte hatta sosyoloji gibi toplumsal hayatın sayılar ile ölçülemeyen birçok boyutunu ele alan bir bilim dalı için son derece önemli bir işleve sahip olabilmektedir. Ancak burada araştırmada takip edilen analiz yaklaşımı ve tekniklerinin hesap verebilir, takip edilebilir ve anlaşılır şekilde bir metodolojinin ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada bilgisayar destekli nitel analiz programları söz konusu bu eksikliği gidermek için önemli bir işlev görmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bununla birlikte söz konusu bilgisayar destekli nitel analiz programlarının araştırmacının esnek çalışmasına, coğrafi sınırları aşarak ekip çalışmasına imkân vermesi, verilerin benzerlik ve farklılıklarına göre kategoriler oluşturmasına, kategorileri yenileme ve değiştirme imkânı, kategoriler arası bağlantıların kurulması ve analizine imkân vermesi, bu bağlantıların gösterilebileceği modelleme yapma imkânı vermesi bakımından din sosyolojisi araştırmalarına katkı sağlama potansiyeli bulunmaktadır.

3. Din Sosyolojisi Araştırmalarında Nitel Analiz

Din olgusu çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip özellik arz etmektedir. Dolayısıyla da din sosyolojisi alanında birbirinden farklı yaklaşım, yöntem ve tekniklerin bulunduğu görülmektedir (Nottingham, 2004: 170). Nitel bir araştırmada görüntü, ses, video ve metin gibi unsurlar araştırma verisi olarak değerlendirilmektedir. Sesli veriler bireysel olarak yapılan görüşmeler ya da odak grup görüşmesinde (focus group interview) elde edilen verilerin analizinde kullanılabilir. Görüşmelerden elde edilen hacimli kayıtlar ve onların deşifresi, etiketlendirilmesi, kodlama sistemi (ön kodlama/geçici kodlama/uydu kodlar), sınıflandırma, tipleştirme vb. aşamalar nitel analiz tekniklerinin en karmaşık ve hassas aşamalarını oluşturmaktadır (Layder, 2013: 98-99).

Teknolojik gelişmeler ile birlikte fotoğraf ve video gibi görüntülü veriler de sosyolojik araştırmaların temel unsurları arasına girmiştir. Görüntülerin bizatihi kendisi de bir araştırma verisi olarak değerlendirilebileceği gibi transkript edilerek de kullanılabilir. Sosyal bilimlerde birçok farklı teknik ve yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmı sayısal veriler ile ilişkilidir. İstatistik, yöntem, parametre ve veri anlamında belirli bir olay veya olguya ilişkin rakamsal veriler olarak ifade edilebilir. Ancak bu olay veya olguların “gözlenebilir” veya “sayılabilir” olma özelliğinin olması gerekmektedir. Sosyal bilimlerde özellikle de sosyolojide en önemli veri kaynağı hala nicel istatistiksel verilerdir. Ancak toplumsal gerçekliğin çok boyutlu anlam dünyasını analiz edebilmek için niceliksel (quantitative) istatistikler her zaman yeterli olmamakta bunun yanında niteliksel (qualitative) başka tekniklere de ihtiyaç duyulmaktadır. İster nicel ister nitel olsun verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve sunulması kendine özgü birtakım kurallara sahiptir. Din sosyolojisi alanında da istatistiksel birtakım teknikler kullanılmaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezleri başta olmak üzere birçok din sosyolojisi araştırmasında istatistiksel yöntemler kullanılmaktadır. Toplumsal gerçekliğin çok katmanlı yapısı yanında din sosyolojisinin temel ilgi alanı olan dindarlığın çok boyutlu ve çok katmanlı yapısı da onu araştırmak isteyen sosyal bilimcilerin de farklı yöntem ve teknikleri kullanmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda mikro sosyolojik teknikler özel bir öneme sahiptir. Ancak, teknikler, yazılımlar ve programlar ne kadar gelişirse gelişsin neticede araştırmayı yapan araştırmacıdır (insandır), dolayısıyla da Becker’in dediği gibi “bütün yapmamız gereken bir düğmeye

basamak ve gerisini o 'halletmeyecektir' (Becker, 2013: 202). Hatta Becker bu düşüncesini bir adım ileriye taşıyarak "bilgisayar çok faydalı bir şeydir. Ama aynı zamanda bir tuzaktır da. Attığınız adımlara dikkat edin" demektedir (Becker, 2013: 2019).

4. NVivo Programının Temel Özellikleri ve Din Sosyolojisinde Kullanım Alanları

Nvivo programı ile resim, video, ses kayıtları, yazılı metinler üzerinden sistematik analiz yapmak mümkündür. Nitel araştırmalar, teknolojik gelişmelere paralel olarak kaydetme, bilginin yeni formları yeni analiz imkânları sunmaktadır. Teknolojik değişim, 1980'li yılların ortalarından itibaren sosyal bilimlerde veri analizlerinde bilgisayar teknolojilerinin kullanılmasına imkan vermiş son on yıl içinde de nitel veri analizinde de bu tür programlar yaygınlaşmaktadır. Bu tür programlar literatürde QDA (Qualitative Data Analysis) veya CAQDAS (Computer Aided Qualitative Data Analysis Software) olarak adlandırılmaktadır. Nitel analiz programlarından NVivo (NUD*IST Vivo), Lyn ve Tom Richards tarafından 1981 yılında geliştirilen NUD*IST (Non-numerical Unstructured Data Indexing Searching and Theorizing) çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmış bir programdır (Richards, 2002). Türkiye'de de nitel çalışmalara yönelik ilginin artmasına paralel olarak bu tür programların kullanılması da yaygınlaşmaktadır. Ancak bu tür nitel araştırmalarda programların kullanıldığı belirtilse de ancak araştırmacının raporlandırılmasında nitel araştırma deseni kendini göstermemektedir.

Dini hayatın salt nicel verilerle ölçülemeyen duygu, inanç, ifade, etkileşim gibi boyutları başta olmak üzere dini cemaatleşme, gruplaşma ve farklılaşmaya ilişkin boyutların analizinde NVivo programının analiz özellikleri oldukça işlevsel görünmektedir. Araştırmada elde edilecek verilerin niteliği ve araştırmacının bilgi ve becerisi, metodolojik donanımı da önemli bir etkidir. Din sosyolojisi alanında birbirinden farklı özelliklere sahip verilerin birlikte analiz edilebilmesi, araştırma süresince yeni verilerin de devreye girebilmesi din sosyolojisi araştırmalarında oldukça önemlidir.

Modern toplumda sosyal olayların çok değişkenli ve çok boyutlu karmaşık yapısı onların analizini zorlaştırmakta, beraberinde araştırmalarda yeni teknolojileri kullanmaya zorlamaktadır. Temelde bireylere ve toplumsal olaylara ilişkin sayısal bilgileri içeren verilerin toplanması, düzenlenmesi, özetlenmesi, analizi ve bu analizler aracılığıyla elde edilen sonuçların yorumlanması ve karar verilmesi olarak tanımlanan istatistik bilimine ilişkin yöntem ve tekniklerin sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda kullanılması giderek bir zorunluluk haline almaktadır. Sosyal bilimlerde bilimsel araştırmalarda elde edilen verilerin çözümlenmesinde ve bulguların yorumlanmasında çeşitli istatistik yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tür istatistiksel işlemlerin yapılmasında MINITAB, STATISTICA, SPSS ve SAS gibi hazır programların geliştirilmesi daha önceleri hesap makineleri ile yapılan ve zaman alan pek çok işlemi saniyelik sürelerle indirmiştir. Bu gelişmeler beraberinde istatistiksel yanımları ve kasıtlı çarpıtma ihtimallerini de getirmiş dolayısıyla da araştırmacının hangi ölçeği, tekniği yaklaşımı kullanması gerektiği büyük önem taşır hale gelmiştir.

Bu çalışmada, nitel veri çözümlene yazılımları (Qualitative Data Analysis Software) NVivo programı örneğinde, tarihsel bağlamı içinde sosyoloji ve özellikle de din sosyolojisi açısından ele alınmakta ve böylece nitel veri analizi konusunda Türkçe literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sunulması amaçlanmaktadır. Uzun yıllar nicel tekniklerin egemen olduğu sosyal bilimler ve sosyoloji alanında son yıllarda nitel analizlerin görece daha çok itibar görmesi ile bu teknikleri kullanarak yapılan araştırmaların sayısında da artış görünmektedir. Gözlenen bu artış ile birlikte *nitel araştırma* adı altında işlevsel açıdan aralarında büyük farklılıkların olmadığı NVivo, MAXqda ATLAS.ti, gibi farklı programların bulunduğu belirtilmelidir.

Nitel veri analizi konusunda gözlenen bu hızlı gelişme eğilimine karşın bu alanda henüz ortak bir dilin geliştiğinden söz edebilmek mümkün görünmemektedir. Nitekim nitel veri analizini merkeze alan temel başvuru kaynakları incelendiğinde birbirinden oldukça farklı analiz yöntem ve teknikleri ile karşılaşmak mümkündür. Bu durumun belki de en önemli nedeni nitel veri analiz türlerinde gözlenen çeşitlilik (Dey, 1993). Bu çeşitlilik aynı zamanda çalışmada karşılaşılan en önemli güçlüğü de oluşturmuştur. NVivo programında MAXqda programındaki sisteme benzer şekilde *Memo*, *See also Link* ve *Annotation* kategorileri bulunmaktadır. Memo aracı araştırmacının projenin tamamı ya da her bir parçası hakkında araştırma süresinde not aldığı noktaları sistematize ettiği bölümdür. Oluşturulan nod (nodes) ya da kod (codes)lara ilişkin memo'lar oluşturulabilir. Aynı zamanda Annoation seçeneğini kullanarak özel bir not alanı da oluşturmak mümkündür.

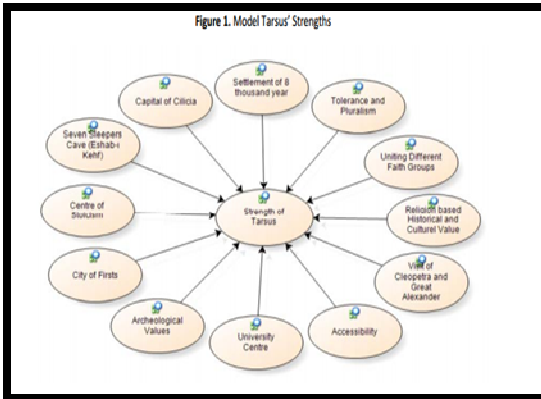
5. Din Sosyolojisi Araştırmalarında Ses ve Video Analizi

Teknolojinin bireysel ve toplumsal hayatın neredeyse tüm alanlarında etkisi görünen yapısı üzerine sosyoloji literatüründe birçok kavram ve teori ortaya konulmuştur (Lyotard, 2000). Dijital teknolojinin hızlı gelişimi ile birlikte nitel araştırma deseni içerisinde ses (audio) ve video analizi önemli bir yer tutmaktadır. Psikoloji, antropoloji gibi birçok disiplinde oldukça eskiye dayanan bir geçmişi olmakla birlikte, yeni video teknolojileri geleneksel video teknolojilerinden (ucuzluk, kolaylık, görsel ve işitsel kalite) daha işlevsel

özelliklere sahiptir. Video analizi, yapısı gereği ses, görüntü, açı, ışık, müzik vb. birçok unsuru analizin içerisine dâhil edecek şekilde kurgulanabilmektedir. Bunun yanında elektronik ortamda yapılan görüşmeler (e-interview), video konferanslar, elektronik odak grup çalışmaları (electronic focus group interview), medya araçlarında (televizyon, sinema, radyo, gazete vb.) din ile ilgili çalışmalarda ses ve video analizini kullanmak mümkündür.

Bu bağlamda kodlama yapmanın temel amacı, veri içindeki örüntüyü yakalama, olayları tanımlama ve verileri kavramsallaştırmadır. Bu çoklu unsurların sistematize edilmesi için araştırmacının önceden hangi unsurları nasıl analiz edeceğini belirlemiş olması, *kodlama* (coding) sitemini de ona göre inşa etmesi gerekmektedir (Saldana, 2009). Kuş'un da aktardığı üzere nitel veri analizinde açık kodlama (open coding), yönelimli kodlama (axial coding) ve seçici kodlama (selective coding) olmak üzere üç tür kodlama bulunmaktadır (Kuş, 2006: 62). *Kodlama*³ analizin temel basamaklarını oluşturur ve free nodes (serbest kodlar/hiyerarşik olmayan) ve tree nodes (ağaç kodlar/hiyerarşik olan) önem arz etmektedir.

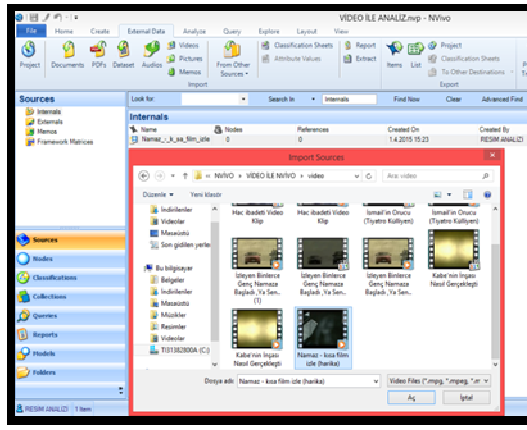
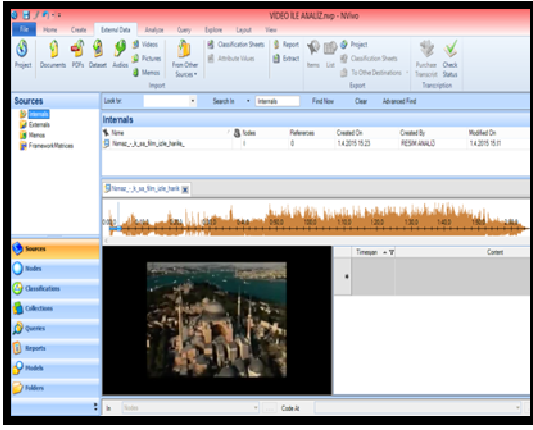
Din sosyolojisi için örneğin, *dini hayat > ritüel boyutu > namaz > Cuma namazı > Cuma namazındaki hutbe boyutu > hutbede din görevlisinin konumu > hutbenin içerik analizi* şeklinde bir tree nodes oluşturulabilir (Bkz. Foto 3). Bu kodlar hem yazılı hem sesli hem de görüntülü veriler için kullanılabilir. Güncelleme imkânının da olduğu kodlamada zamansal olarak karşılaştırma yapmak mümkündür. Dolayısıyla da araştırma süresince tematik olduğu kadar süreçsel olarak da bir izlek oluşturmak mümkün hale gelebilmektedir. Örneğin herhangi bir videonun bir bölümü kodlanır ve o bölüm ile ilgili açıklamalar veya yorumlar yazılabilir. Araştırmanın kavramsal çerçevesine uygun olarak örneğin, ritüel, cemaat, dini bilgi, gibi *tree nodes*⁴ oluşturulabilir. Videonun analizinde gerektiğinde yavaş (slow), normal (normal) ve hızlı (fast) seçenekleri ile işlem yapılabilir. Analiz süresince konu ile ilgili araştırma veya gözlem notlarını memo (kısa not) şeklinde kaydetmek ve bunları da veri olarak değerlendirmek mümkündür. Video analizlerinde bir videodaki kodlanan bölümlerin matrix doding/query (matris kodlama) birbirleri ile karşılaştırmasını yapma imkânı bulunmaktadır.⁵ Örneğin bir görüşme kaydında tematik olarak sınıflandırılan bir bölümü aynı temadaki diğer kodlamalar ile karşılaştırma yapmak mümkündür. Bir ses veya video dosyasından tematik bir bölümün kesilerek arşivlenmesi ve üzerine notlar olarak analiz edilmesi mümkündür. Tematik olarak sınıflandırılan görüşme videolarının ilgili parçaları daha sonra birleştirilerek bir kompozisyon meydana getirmek de mümkündür. Analiz süresinde elde edilen verileri geometrik şekil ve bağlantı okları ile görselleştirmek için modeller kullanılır. Söz konusu diyagramlar hem araştırmacının konuyu analizinde kavramsal bir ağ inşası oluşturmasında hem de okuyucuların analizi takibinde kolaylık sağlamaktadır.

Kaynak: Kurar vd., 2015: 69

Foto: Odak Grup Görüşmesi

6. Din Sosyolojisi Araştırmalarında Fotoğraf vb. Görsel Analizi⁶

Teknolojik gelişme ile birlikte görsel unsurlar (visual matrix), sosyal bilimlerde yapılan araştırmalar için önemli bir kısmı oluşturmaktadır (Becker, 1998; Becker, 2013: 217; Ball, 1992). Sadece grafik, diyagram vb. unsurlar değil araştırma konusu olan sosyal doku ile ilgili resim, fotoğraf, harita, metin, web sayfası vb. (social photo-matrix) unsurlar da önem kazanmaktadır (Bazeley, 2013: 217). NVivo programı ile fotoğraf veya resimler üzerinden analiz yapmak mümkündür. Bu analizde farklı fotoğraf veya resimlerin karşılaştırılması, aynı resim üzerinde görsel değişiklikler yapmak mümkündür. Din sosyolojisi araştırmalarında mekân üzerinden yapılacak analizlerde haritalama teknikleri ile NVivo programının kullanılması mümkündür. Mekânın zaman içerisindeki değişimi, ya da kategorik olarak (benzer) mekânlar üzerinden yapılacak analizler için uygun bir zemin oluşturabilir. Aynı zamanda fotoğraf analizinde mekân (region) ile ilişkilendirme özelliği de önemli bir fonksiyondur.

Foto 3: Cuma Namazi Rittuel Analizi

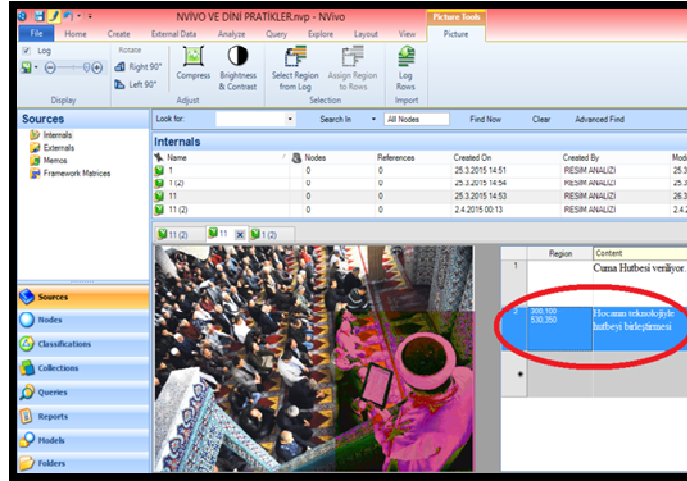
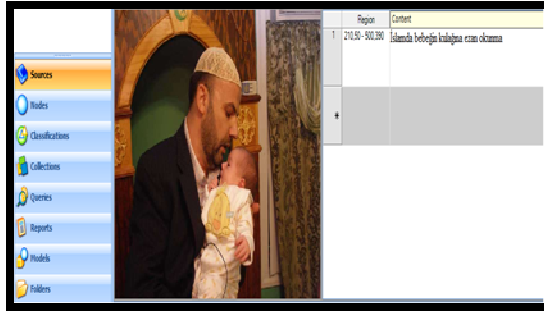

Foto 4-5: Doğum Ritüelleri Karşılaştırmalı Analizi

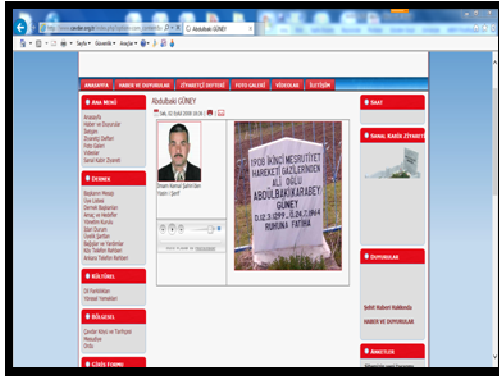

Resim üzerinde sadece tamamı hakkında değil seçilen bir kısım ile ilgili de yorum yapılabilir, node oluşturulabilir. Yukarıdaki resimlerde seçilen kısım üzerinde yorumlama yapıldığını görmek mümkündür. Fotoğraf analizinde konu, mekân, zaman, nesne, aktör somut bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmektedir. Farklı şehir veya ülkelerde yer alan araştırmacıların içinde bulunduğu grup çalışmalarında verilerin paylaşılması söz konusu programların bu alanda daha işlevsel bir konuma sahip olmalarına imkan vermektedir. Üzerinde çalışılan herhangi bir materyal (metin, fotoğraf, resim, web sayfası, harita vb.) birbiri

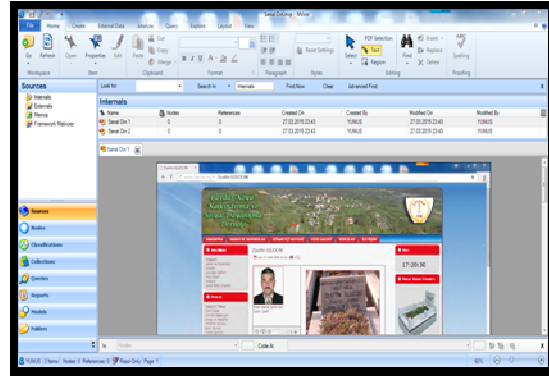
ile ve notlar ile “see also” (ilave bakış) eklenerek ilişkilendirilebilir. Programın sunduğu çok fazla veri ile ilişkilendirme çeşitliliği kategoriler arasında holistik ve çok boyutlu analiz imkânı sağlamaktadır.

7. Din Sosyolojisi Araştırmalarında NVivo ile İnternet Analizi

Teknolojik gelişmeler ile birlikte gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelen internet, dini hayatı da etkilemiş görünmektedir. Sanal dini cemaatler, sanal dini ritüeller (online ritüeller) akıllı telefonlar ile hızlanarak ve yeni formlar kazanarak gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. İnternet ortamında ses, görüntü, yazı, iletişim gibi birçok boyutun bir arada olması bu alandaki araştırmalar için hem bir zenginlik kaynağı olmakta hem de karmaşık bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede aşağıda analiz ettiğimiz örnekte de bir köy derneğinin köyden uzakta yaşayanların yakınlarının mezarlarını sanal olarak ziyaret etmeleri, ziyaret sırasında köyün imamının sesinden *Kuran okutma ritüeli* görülmektedir. NVivo programı ile internet ortamındaki (web sayfası, blog, forum, e-posta, Facebook, Twitter, Skype, Youtube vb.) bir veri setini analiz etmek mümkündür.

<http://www.cavdar.org.tr/>

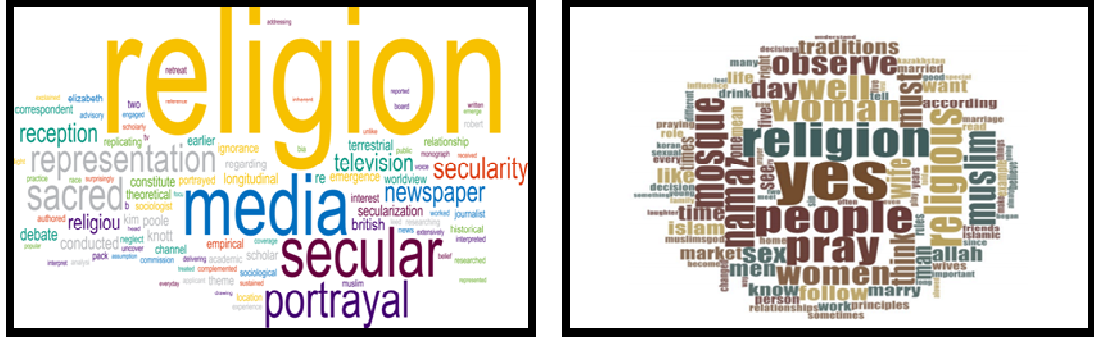
Web sayfasının NVivo programındaki görünümü

8. Metin ve İçerik Analizinde NVivo Kullanımı

İçerik analizi teknikleri, bir söylemi anlamada ve yorumlamada, öznel etkenlerden kurtulmayı sağlamak amacıyla taşımaktadır. Okuyucunun bilgisine sezgisine, tutumlarına, değerlerine ve referans çerçevesine bağlı, kolayca ve otomatik bir şekilde yapılmış yorumuna karşı, nesnel okuma ilkeleri getirmektedir. Söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizli, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla içerik analizi, bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik ikinci bir okumadır (İlgar ve İlgar, 2014: 38). Başka bir deyişle, “metin-eylem” in nasıl anlaşılacağına dair bir çabadır (Çiftçi, 2004: 104). Bilgisayar destekli programlar arasında ‘zengin metin biçiminde’ Türkçe metin analizine imkân veren NVivo programı diğer programlara göre daha fonksiyonel bir niteliğe sahiptir (Kuş, 2006: 56). Gerek NVivo gerekse diğer programlar bu analiz fonksiyonlarını sürekli dinamik tutmakta ve geliştirmektedir. Batıda yapılan bir takım çalışmalar bu konunun ilk örneklerini oluşturmaktadır. İngiliz medyasında din ve din algısının değişimini araştırmak amacıyla 1982-83 yıllarında Leeds Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Robert Towler ile Kim Knott’un 18 aylık bir araştırmada *Medyada Din Tasvirleri ve Algıları* adlı (*Media Portrayals of Religion and their Reception*) araştırmasında, nicel ve nitel içerik analizleri teknikleri ile iki aylık süre içinde *The Sun*, *The Times*, *The Yorkshire Evening Post*, *Radio Times*, *TV Times* gazeteleri ile *BBC1*, *BBC2* ve *ITV* televizyon kayıtlarını incelemiştir. Araştırmada dinin iki formu içinde 35 kategori ve 280 anahtar kavram oluşturularak ele alınmış, yaklaşık 3500 atıf kayıt altına alınmış, sonuçta bu atıfların %75’inin geleneksel din ile %25’inin ise toplumsal dini konular ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Son yıllarda medya ve din arasındaki ilişkiyi ve medyanın din üzerindeki etkisini teorik düzeyde ele alan daha fazla din bilimi araştırmacıları ve sosyologlar (Mitchell and Marriage 2003; de Vries and Weber 2001; Lynch 2005; Hoover 2006) olmakla birlikte Towler’ın araştırmasına benzer nitel saha araştırmaları, bu tür teorik çalışmalara önemli katkılar sağlayacaktır. İçerik analizi kapsamında, gazete, dergi, kitap, edebi eserler, mektup, görüşmeler, sohbet, tiyatro gösterileri, sinema, film, radyo, televizyon vb. alanlarda bu programın kullanılması başarılı sonuçlar vermektedir.

Fotoğraf ve video analizinde olduğu gibi *matrix coding query* fonksiyonu ile metin içerisinde arama yaptığınız kelimeye göre oluşturulan nodes’lerin matrixini oluşturmak mümkündür. Metin analizlerindeki en temel çalışma tekniklerinden biri olan kelime sıklığının ölçülmesi (Becker, 2013: 200) de yine NVivo içerisindeki *word frequency query* fonksiyonu ile sağlanabilmekte, böylelikle bir görüşme deşifresinde ya da sisteme yüklenen bir metinde hangi kelime veya kelime öbeğinin ne sıklıkla geçtiğini analiz etmek mümkün olabilmektedir (Edlund, 2011). Friese, araştırmacının metin analizi boyutunda bilgisayar destekli nitel analiz tekniklerinin literatür incelemesinde *tematik analiz* (thematic analysis) şeklinde de kullanılabileceğini belirtmektedir (Friese, 2012).

Foto 5-6: İçerik Analizi Kavramsallaştırması

<http://www.researchperspectives.org>

Stacey A. Shaw, Religiosity and HIV Risk Among Male Migrant Workers in Kazakhstan, 2015: 11.

9. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Pozitivistik bilimsel paradigmanda yaşanan değişimlerin (Çiftçi, 2004: 12) sosyal bilimler metodolojisindeki iz düşümleri olan nitel araştırmaların artışı beraberinde birçok imkân ve riskleri de getirmektedir. Nitel veri analizlerinin henüz ortak bir dil ve standartlaşmış bir mekanizmasının olmadığı hatta bazı teorisyenler tarafından nitel veri analizinde standartlaşmanın araştırmacıyı sınırlandıracağına belirtildiği de ifade edilmelidir. Din sosyolojisi alanı da bu değişimlerden etkilenmiş, yeni bir epistemolojik ve metodolojik yaklaşım din sosyolojisi çalışmalarında ağırlığını hissettirmektedir. Gerek nicel gerekse nitel verilerin çözümlenmesi için geliştirilen programlar teknolojik gelişmenin de etkisi ile giderek yaygınlaşmakta, hatta kendi içinde bir bilişim sektörü haline gelmektedir. Bu tür programlar sayesinde daha önceden sosyolojik bir araştırmada kullanılmayan, ya da araştırmacının sonunda ek olarak konulan fotoğraf, film, video, harita vb. birçok işitsel ve görsel öge aktif bir analiz imkânı vermektedir. Böylelikle sosyal gerçekliğin gözden kaçabilen birçok boyutu daha ayrıntılı ilişki ağları kurularak daha somut incelenebilir duruma gelmektedir. Ses, metin, jest, mimik, simge, fotoğraf, film, resim vb. birçok veri sosyal araştırmaların içine girme imkânı elde etmekte ve araştırmaların bilimsel güvenilirlik ve geçerliliğine katkı sağlamaktadır. Teknolojik gelişme ile birlikte basılı araştırma raporunda sunulan görsel ve işitsel veriler önemli bir zenginlik unsuru olmaktadır. Din olgusunun niceliksel boyutları yanında inanç, düşünce, ritüel, toplumsal boyut gibi çok boyutlu niteliksel yapısı bu tür araştırma tekniklerinin din sosyolojisi alanındaki kullanımını daha da önemli hale getirmektedir.

Din sosyolojisi alanında istatistiksel tekniklerin kullanımı son derece önemli olmakla birlikte ciddi sorunlar da kendini göstermekte ve bu konuda dikkatli bir tutum içinde olmayı gerektirmektedir. Bunun yanında frekans analizi, ki kare analizi gibi sınırlı nicel teknikler yerine yeni tekniklerin kullanılması önem arz etmektedir. Sadece istatistiksel verilerin kullanılması değil aynı zamanda yeni teknolojik gelişmelerin ışığında fotoğraf, resim, harita, web sayfası, metin, ses, video vb. unsurlar da kullanılarak zenginleştirme yoluna gitmek gerekmektedir. Tek yanlı basitleştirilmiş yaklaşım şemaları, acele genellemeler ve indirgemecilikten uzak durma (Günay, 2003) buna ilave olarak disiplinler arası ve çoklu bir bakışla yaklaşmak önemlidir. Din konusu en temelde *gridal* bir analiz ile ele alınarak olgunun hem tarihi süreci hem de toplumsal düzlemdeki değişimleri birlikte değerlendirilmelidir. Kuş'un da belirttiği gibi nitel çalışmaların imkân verdiği esneklik kolaycılığa yol açabilmekte, epistemolojik farkındalıktan yoksun, bilimsel hassasiyet ve titizlikten uzak, gazeteci röportajlarının ötesine geçmeyen nitel görünümlü çalışmalara rastlanmaktadır (Kuş, 2006: 2). Gelişmekte olan bir alan görünümünde olan bilgisayar destekli nitel veri analizinin din sosyolojisi alanında uygulanması ve yaygınlık kazanması belirli bir zamana ihtiyaç duymakta ve kendi içinde bazı teknik sınırlamaları ve sorunları da beraberinde getirmektedir.

Bilgisayar destekli programların dini yaşamın eyleme ve söyleme dayalı farklı boyutlarının bütüncül (holistic) analizinde karşılaştırmalı olarak kullanılması bu araştırmalar için yararlı olacaktır. Hatta farklı kültür ve toplumlar üzerinde yapılan çalışmalarda bu karşılaştırma yapma özelliği daha fonksiyonel olabilir. Araştırmada kullanılacak sınıflandırmalar ve bu sınıflandırmalarda kullanılan birimlerin değişkenleri ve değişkenlerin alacakları değerler üzerinden analiz yapılabilir (Bazeley, 2013: 130).

KAYNAKÇA

- BALL, Michael S. & Smith, Gregory W.H. (1992). *Analyzing Visual Data*. London: Sage.
- BASİT, T. N. (2003). "Manuel or Electronic? The Role of Coding in Qualitative Data Analysis". *Educational Research*, 45, (2): 143-154.
- BAZELEY P., Jackson K. (2013). *Qualitative Data Analysis with NVivo*. SAGE Publications.
- BECKER, H. (1998). *Tricks of the trade: How to think about your research while you are doing it*. Chicago: University of Chicago.
- BECKER, H. (2013). *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi-Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı-*, (Çev: Şerife Güneş). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- ÇAKIR, F. (2000). *Sosyal Bilimlerde İstatistik*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.

- ÇİFTÇİ A. (2004). Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımlar. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- DEY. I. (1993). Qualitative data Analysis. London: Routledge.
- EDHLUND, B. (2011). NVivo essentials. Sweden: Form & Kunskap AB.
- FRİESE, S. (2012). Qualitative data analysis with ATLAS.ti. London: SAGE Publications Ltd.
- GÜNAY Ü. (2003). "Din Bilimlerinin Teorik ve Metodolojik Sorunları", *Bilimname*, 1: 109-151.
- İLGAR S. C. ve İlgar, M. Z. (2014). "Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Programları Kullanılması", *Sabahattin Zaim Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5): 31-78.
- KURAR, İ., Akbaba, A. ve İnal, M. E. (2015). "A Qualitative Study on Situation Analysis of Faith Tourism: The Case of Tarsus", *Tourism Academic Journal*, 2 (1): 61-76.
- KUŞ E. (2007). "Sosyal Bilim Metodolojisinde Paradigma Dönüşümü ve Psikolojide Nitel Araştırma", *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(20): 19-41.
- KUŞ, E. (2006). Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- LAYDER D. (2013). Sosyolojik Araştırma Pratiği (Çev: Serdar Ünal). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- LEECH N.L. ve Onwuegbuzie, A. J. (2007). "An Array of Qualitative Data Analysis Tools: A Call for Data Analysis Triangulation", *School Psychology Quarterly*, 22 (4): 557-584.
- LYOTARD, J. F. (2000). Postmodern Durum. (Çev: Ahmet Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.
- MİLES, M., & Huberman, A. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook. Thousand Oaks: Sage Publications.
- MOKRZYCKI E. (1983). Philosophy of Science and Sociology: From the Methodological Doctrine to Research Practice. Routledge & Kegan Paul.
- NOTTINGHAM E. K. (2004). "Din Sosyolojisi Araştırmaları", (Çev.: Mehmet Ali Kirman). *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (3/1): 151-170.
- ÖZDEMİR M. (2010). "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1): 323-343.
- RİCHARDS, T. (2002). "An intellectual history of NUD*IST and NVivo", *International Journal of Social Research Methodology*, 5(3), 199-214.
- SALDANA, J. (2009). THE CODING MANUAL FOR QUALITATIVE RESEARCHERS. LOS ANGELES, CA: SAGE Publications.
- STACEY A. Shaw, (2015). Religiosity and HIV Risk Among Male Migrant Workers in Kazakhstan. Columbia University.
- VAN DİJK, T. (1997). Discourse as Structure and process (Vol. 1). Londra: Sage Publications.
- VAN DİJK, T. (1998). Discourse studies (Ed): A Multidisciplinary Introduction. Londra: Sage Publishing.
- VAN DİJK, T. (2008). Society and Discourse. How social contexts control text and talk. Cambridge: Cambridge University Press.

¹ NVivo programı QSR International Pty Ltd. şirketi tarafından geliştirilmiş lisanslı bir programdır. www.qsrinternational.com)

² (Computer Aided Qualitative Data Analysis)

³ Makale boyutunu aşacağı için NVivo programının kullanımına dair teknik açıklamalar görsel olarak verilmemiş, gerektiğinde başvurulabilecek kaynaklara referans gönderilmiştir.

⁴ NVivo'da hiyerarşik node düzenlemesine ağaç metaforundan hareketle "tree node" şeklinde adlandırılmıştır. Hiyerarşik olarak onun da altında parent node ve en altta child note bulunmaktadır.

⁵ Din eğitimi alanında NVivo ile kullanılarak yapılan bir video analiz çalışması için bkz. Zengin H.K. (2012). "Din Eğitimi Bilimi Araştırmalarında Videoların Nitel Analizi: Nvivo 8 Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53 (1): 85-110.

⁶ Veri kaynaklarından bir fotoğraf detail view'de açıldığında fotoğrafın tümünü görüntülemek için araç çubuğunda yer alan view menüsünden zoom komutu ile fotoğraf istenilen boyutta ayarlanabilir. Fotoğraf üzerinde görüntü kalitesi düşürülebilir, arttırılabilir. Bunun için picture'den "compress" seçeneği tıklanıp ayarlanabilir. Metindeki iki resimde de olduğu gibi fotoğraf sağa ve sola 90 derecelik açılar ile döndürülebilir. Brightness & contrast seçeneği ile de fotoğrafın kontrastı ayarlanabilir. Araştırmaya uygun olarak "log rows import" seçeneği ile fotoğraf üzerine araştırma ile ilgili bir simge veya logo eklenebilir. Bir node içeriğinde kodlu olan fotoğrafları görüntülemek için, "view" menüsünde yer alan "coding stripe" seçeneği tıklanarak "nodes recently coding" komutuyla görüntülenebilir.